

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” DIN CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE POPULAȚIE ȘI
ISTORIA MINORITĂȚILOR

TEZĂ DE DOCTORAT

DOMENIUL ISTORIE

Conducător de doctorat:

C.Ș. I., dr. Tudor-Alexandru SĂLĂGEAN

Student-doctorand:

Maria-Alexandra FRÎNC

CLUJ-NAPOCA

2022

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” DIN CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE POPULAȚIE ȘI
ISTORIA MINORITĂȚILOR

***QUARTA FILIALIS* ÎN EPISCOPIA TRANSILVANIEI**
DREPTUL DE MOȘTENIRE PE LINIE FEMININĂ ÎN EVUL MEDIU
(SEC. XIII-JUMĂTATEA SEC. AL XVI-LEA)

rezumat

Conducător de doctorat:

C.Ș. I., dr. Tudor-Alexandru SĂLĂGEAN

Student-doctorand:

Maria-Alexandra FRÎNC

CLUJ-NAPOCA

2022

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	4
INTRODUCERE	7
LISTA ABREVIERILOR	18
CAPITOLUL I	
DREPTUL DE MOȘTENIRE PE LINIE FEMININĂ ÎN EVUL MEDIU	20
I.1. Dreptul de moștenire pe linie feminină în Evul Mediu Timpuriu (sec. V-IX)	20
I. 2. Dreptul de moștenire pe linie feminină în Regatul Ungariei	30
I.2.1. Originea instituției <i>quarta filialis</i>	38
I.2.2. Tipul bunurilor moștenite pe linie feminină	42
CAPITOLUL II	
<i>QUARTA FILIALIS</i> ÎN EPISCOPIA TRANSILVANIEI (1265-1382)	49
II.1. Statistica documentelor privitoare la <i>quarta filialis</i> în episcopia Transilvaniei	53
II.2. Geografia cazurilor de <i>quarta filialis</i> din episcopia Transilvaniei.....	58
II.3. Revendicarea bunurilor moștenite pe linie feminină	62
II.3.1. Despăgubirea fetelor din familii nobiliare transilvănene (1265-1382).....	62
II.3.2. Dreptul fetelor de stăpânire a bunurilor moștenite.....	83
II.3.3. Tipul posesiunilor estimate pentru despăgubirea fetelor	91
CAPITOLUL III	
<i>QUARTA FILIALIS</i> ȘI FAMILIA NOBILIARĂ DE GEOAGIU	96
III.1. Istoria familiei nobiliare de Geoagiu	96
III.2. Istoria economică a familiei nobiliare de Geoagiu	105
III.3. Statistica documentelor privitoare la cazurile de <i>quarta filialis</i> din familia nobiliară de Geoagiu.....	115
III.4. Geografia cazurilor de <i>quarta filialis</i> din familia nobiliară de Geoagiu	118
III.5. Revendicarea bunurilor moștenite pe linie feminină din domeniul familiei nobiliare de Geoagiu.....	131
CAPITOLUL IV	
<i>QUARTA FILIALIS</i> ȘI FAMILIA NOBILIARĂ DE JUCU.....	151
IV.1. Istoria familiei nobiliare de Jucu	151
IV.2. Istoria economică a familiei nobiliare de Jucu	164
IV.3. Statistica documentelor privitoare la cazurile de <i>quarta filialis</i> din familia nobiliară de Jucu	178
IV.4. Geografia cazurilor de <i>quarta filialis</i> din familia nobiliară de Jucu.....	182

IV.5. Revendicarea bunurilor moștenite pe linie feminină din domeniul familiei nobiliare de Jucu.....	192
CAPITOLUL V	
QUARTA FILIALIS ȘI FAMILIA NOBILIARĂ DE HĂRĂNGLAB.....	210
V.1. Istoria familiei nobiliare de Hărănglab.....	210
V.2. Istoria economică a familiei nobiliare de Hărănglab.....	214
V.3. Statistica documentelor privitoare la cazurile de <i>quarta filialis</i> din familia nobiliară de Hărănglab.....	225
V.4. Geografia cazurilor de <i>quarta filialis</i> din familia nobiliară de Hărănglab.....	227
V.5. Revendicarea bunurilor moștenite pe linie feminină din domeniul familiei nobiliare de Hărănglab.....	232
CONCLUZII.....	249
BIBLIOGRAFIE	255
ANEXE.....	278
ANEXA I	
QUARTA FILIALIS ÎN EPISCOPIA TRANSILVANIEI (1265-1382).....	279
Anexa I.1. Documente privitoare la <i>quarta filialis</i> în episcopia Transilvaniei (1265-1382).....	279
Anexa I.2. Numărul de documente privitoare la <i>quarta filialis</i> în episcopia Transilvaniei (1265-1382).....	290
Anexa I.3. Emitentul documentelor privitoare la <i>quarta filialis</i> din episcopia Transilvaniei (1265-1382).....	291
Anexa I.4. Posesiunile din episcopia Transilvaniei revendicate pe linie feminină (1265-1382)	292
Anexa I.5. Tipul bunurilor moștenite de fete din domeniul patern (1265-1382).....	292
Anexa I.6. Dreptul fetelor de stăpânire a bunurilor moștenite	293
Anexa I.7. Tipul posesiunilor estimate pentru despăgubirea fetelor	293
ANEXA II.	
QUARTA FILIALIS ȘI FAMILIA NOBILIARĂ DE GEOAGIU	294
Anexa II.1. Arborele genealogic al familiei nobiliare de Geoagiu	294
Anexa II.2. Domeniul familiei nobiliare de Geoagiu.....	295
Anexa II.3. Numărul de documente privitoare la <i>quarta filialis</i> din istoria familiei nobiliare de Geoagiu.....	296
Anexa II.4. Emitentul documentelor privitoare la <i>quarta filialis</i> din istoria familiei nobiliare de Geoagiu.....	296
Anexa II.5. Tipul documentelor privitoare la <i>quarta filialis</i> din istoria familiei nobiliare de Geoagiu.....	297

ANEXA III.

QUARTA FILIALIS ȘI FAMILIA NOBILIARĂ DE JUCU	298
Anexa III.1. Arborele genealogic al familiei nobiliare de Jucu	298
Anexa III.2. Domeniul familiei nobiliare de Jucu.....	299
Anexa III.3. Numărul de documente privitoare la <i>quarta filialis</i> din istoria familiei nobiliare de Jucu	300
Anexa III.4. Emitentul documentelor privitoare la <i>quarta filialis</i> din istoria familiei nobiliare de Jucu	300
Anexa III.5. Tipul documentelor privitoare la <i>quarta filialis</i> din istoria familiei nobiliare de Jucu	301

ANEXA IV.

QUARTA FILIALIS ȘI FAMILIA NOBILIARĂ DE HĂRĂNGLAB	302
Anexa IV.1. Arborele genealogic al familiei nobiliare de Hărănglab	302
Anexa IV.2. Domeniul familiei nobiliare de Hărănglab	303
Anexa IV.3. Numărul de documente privitoare la <i>quarta filialis</i> din istoria familiei nobiliare de Hărănglab.....	304
Anexa IV.4. Emitentul documentelor privitoare la <i>quarta filialis</i> din istoria familiei nobiliare de Hărănglab.....	304
Anexa IV.5. Tipul documentelor privitoare la <i>quarta filialis</i> din istoria familiei nobiliare de Hărănglab.....	305

ANEXA V

STRUCTURA ADMINISTRATIVĂ A EPISCOPIEI TRANSILVANIEI	306

CUVINTE CHEIE

Quarta filialis, drept de moștenire, episcopia Transilvaniei, nobilime, drept cutumiar, decret regal, Regatul Ungariei

REZUMAT

Teza intitulată *Quarta filialis în episcopia Transilvaniei. Dreptul de moștenire pe linie feminină în evul mediu (sec. XIII-jumătatea secolului al XVI-lea)*, definește, prin analiza aplicabilității lui, un drept succesoral care legiferează moștenirea unui sfert din domeniul patern de către fete. Pomenită pentru prima dată în articolul patru al Bulei de Aur, *quarta filialis/puellaris/quartalitium* este întâlnită tot mai des în documentele vremii din Regatul Ungariei și implicit din Transilvania, până în veacul al XIX, când este abolită. De-a lungul timpului această instituție a fost tot mai bine definită în decretelor regilor Ungariei, precum și în lucrarea *Tripatitum* al lui István Werbőczy. În conformitate cu acestea, fetele puteau dobândi o pătrime din averea tatălui lor, în valoare monetară. Dacă erau căsătorite cu un nenobil și cu acordul tatălui sau fraților lor, atunci primeau un sfert din domeniu în pământ. În cazul căsătoriei cu un nenobil, dar fără acordul tatălui sau a încheierii unui matrimoniu cu un nobil, moștenitoarele primeau doar bani, ca parte din averea paternă. Nu de puține ori revendicarea moștenirii feminine a iscat animozități între urmași, neînțelegeri care trebuiau să fie dezbătute și judecate înaintea instanțelor ecleziastice. Biserica își asumă dreptul de judecare a pricinilor izbucnite pe fondul pătrimii fiicelor, deoarece *quarta filialis* este o instituție influențată de matrimoniu, unul dintre cele șapte sacramente administrate de biserică. Din acest motiv al competenței de judecată a cazurilor de *quarta filialis* de către instanțele ecleziastice, în lucrarea de față legea succesorală feminină este analizată în episcopia Transilvaniei. Titlul tezei reflectă atât jurisdicția bisericii asupra dreptului de moștenire al fetelor, cât și limita geografică avută în vedere, și anume cele treisprezece arhidiaconate din dieceza de la Alba Iulia. Bogăția materialului documentar și timpul relativ scurt pentru o lucrare amplă pe această temă a impus dincolo de o limită geografică și o focusare a atenției asupra practicii moștenirii feminine doar în rândul nobilimii, lăsând de o parte cutuma succesorală la români, sași ori secui. Chiar dacă în cazurile de moștenire feminină din perioada 1265-1382 sunt întâlnite și situații de *quarta filialis* în zonele locuite de români ori și de români, cei care au luat parte la masa succesorală sunt analizați, precum menționează sursele, ca nobili, și nu ca parte a unui grup etnic. Mai mult decât atât, tema centrală a lucrării de față este pătrimea fiicelor și modul în care acest drept, cuprins în

decretele regale și cutuma țării, este aplicat, astfel că alte practici ale moștenirii feminine nu sunt tratate în detaliu sau menționate în cuprinsul tezei. Practica dreptului de moștenire pe linie feminină este urmărită în intervalul cronologic, veacul al XIII-lea și jumătatea secolului al XVI-lea. Motivația stabilirii acestor limite este redată de primele piese documentare care pomenesc *quarta filialis* în dieceza Transilvaniei și secularizarea instituției eclesiastice în veacul al XVI-lea.

Teza este divizată pe cinci capitole care însumează un număr de 298 pagini. Structura demersului științific asumat urmează o linie diacronică și geografică, pornind de la reglementările legale din regatele barbare, constituite în vestul Europei, în Evul mediu timpuriu și finalizând cu studii de caz din episcopia Transilvaniei.

Primul capitol vizează dreptul de moștenire în Evul Mediu, fiind o discuție teoretică asupra succesiunii feminine în Europa Apuseană și Răsăriteană. Legea succesorală este discutată pe marginea codurilor de legi ale regatelor barbare vizigot, burgund, franc și longobard, cu o atenție deosebită asupra tipului bunurilor pe care fata le poate dobândi, condițiile moștenirii feminine, precum și momentul despăgubirii ei. Prin acest preambul, care ocupă un spațiu redus în economia lucrării, sunt mai vădite diferențele dintre vestul și sud-estul continentului, în privința succesiunii feminine și se pot trasa, mai limpede, limitele geografice și particularitățile pătrimii fiicei. O asemenea analiză este importantă cu atât mai mult cu cât în originea sfertului fiicei au fost formulate ipoteze potrivit cărora, unele coduri de legi ale regatelor barbare au jucat un rol semnificativ în constituirea succesiunii feminine din monarhia maghiară.

Teoriile formulate de-a lungul timpului în istoriografie privind originea și factorii care au jucat un rol precumpănitor la instituirea pătrimii fiicei în Regatul Ungariei sunt discutate în a doua parte a primului capitol. Originea unei instituții de drept nu este lesne de înțeles și de aflat, astfel că cercetarea unei asemenea teme iscă ample dezbateri, extrem de folositoare însă în dezvoltarea cunoașterii științifice. Discuțiile contradictorii și argumentele aduse spre întărirea unor idei sunt prezentate imparțial, fără a înclina balanța în favoarea unora sau a altora, deoarece scopul lucrării nu este acela de a analiza *quarta filialis* din perspectiva originii sale, care poate constitui în sine o temă aparte, ci de a marca aplicabilitatea ei în rândul nobilimii transilvănene.

Analiza teoretică este urmată apoi în subcapitolul intitulat sugestiv *Tipul bunurilor moștenite pe linie feminină*. În această parte a lucrării sunt analizate decretele regale și cutuma care definesc averea ce cade sub incidența *quarte filialis*. Înțelegerea surselor de drept este mediată de studiile istoricilor și juriștilor ale căror teorii privind posesiunile ce compun

resortul succesiunii nobilelor sunt trecute în revistă. În subcapitolul indicat este abordat modul în care fetele trebuie despăgubite, conform decretelor regale și cutumei, și este formulată o definiție a termenilor precum posesiune de moștenire, cumpărătură și dobândire, clarificare fără de care dreptul ereditar pe linie feminină în episcopia Transilvaniei nu ar fi limpede.

Analiza practicii succesiunii feminine în dieceza Transilvaniei debutează cu al doilea capitol din prezenta lucrare. În prima parte sunt cercetate cazurile de *quarta filialis* din dieceză, în intervalul cronologic 1265-1382, ani care reprezintă prima mențiune a pătrimii fiicei în această zonă, respectiv finalul domniei regelui Ludovic I de Anjou. Delimitarea cronologică este impusă de augmentarea situațiilor de moștenire feminină începând cu monarhia angevină. Cazurile sunt analizate din perspectivă statistică, geografică, precum și a modalității de compensare a fetei pentru partea cuvenită ei din patrimoniul tatălui. Din punct de vedere statistic, cele două secole avute în vedere sunt divizate în intervale de zece ani, fiind astfel mai ușor de surprins metamorfozele survenite în societatea transilvăneană asupra emiterii de documente privind sfertul fetelor. Sursele scrise sunt analizate nu doar numeric, ci și după emitent, tipul acestora, precum și forma lor de păstrare. Pentru o mai bună înțelegere a rolului deținut de actul scris în succesiunea nobilelor, subcapitolul este însoțit de anexe, care reflectă vizual constatările formulate în această parte a lucrării. Statistica este un filon de cercetare sinuos, care poate suferi ulterioare modificări prin descoperirea altor piese documentare. Cu toate acestea, printr-o astfel de analiză sunt reliefate mult mai clar schimbările ce au avut loc la nivel social și instituțional.

Documentele, prin conținutul lor elaborat sau lacunar, pomenesc moșiile revendicate de către descendente în baza dreptului lor de moștenire. Posesiunile constituie astfel vectorul substanțial cu ajutorul căruia pot fi așezate pe hartă cazurile de *quarta filialis*. Analiza din punct de geografic a fost întreprinsă în subcapitolul intitulat *Geografia cazurilor de quarta filialis din episcopia Transilvaniei*. În această parte a tezei s-a încercat o creionare a unității administrative din voievodat, unde moștenirea pe linie feminină este întâlnită prominent, precum și sublinierea unor factori care au determinat o sporire a cazurilor într-o anumită zonă. Trebuie menționat faptul că, deși *quarta filialis* este analizată în episcopia Transilvaniei, dieceză divizată administrativ în arhidiaconate, vicearhidiaconate etc, posesiunile revendicate pentru moștenirea feminină sunt plasate în anexe și în analiza privind geografia cazurilor, în comitate, precum menționează sursele vremii, însă ele se află în zona administrată de episcopie. Cu alte cuvinte, posesiunea Suceagu, spre exemplu, a fost plasată în comitatul Cluj, și nu în arhidiaconatul Cluj, deși ea, conform împărțirii administrative a bisericii era și în arhidiaconat.

În urma așezării pe hartă a bunurilor revendicate pentru despăgubirea fetelor, situațiile compensării lor sunt privite mai în detaliu din perspectiva practicii legii succesoriale feminine de către nobilimea locală. S-a avut în vedere tipul bunului urmașelor, respectiv bani sau pământ, dreptul de stăpânire instituit acestora asupra averii dobândite, perpetuu și irevocabil sau revocabil, precum și felul posesiunilor revendicate, de moștenire și dobândire sau de cumpărătură. Toate perspectivele de analiză a cazurilor de *quarta filialis* din episcopia Transilvaniei sunt trecute printr-un interpretare juridic, teoretic, scoțându-se astfel la lumină elementele practicii care concordă cu normele legale, dar și cele care le diferențiază.

Asemenea unor exemple istoriografice care abordează pătrimea fiicei într-un registru mai restrâns al unei familii nobiliare, sunt și cele trei studii de caz din prezenta lucrare. Spre deosebire de studiile realizate până în prezent, în care moștenirea pe linie feminină este discutată tangențial, în demersul științific asumat această temă este tratată mai în amănunt. Toate studiile de caz încep cu o istorie a nobililor de Geoagiu, Jucu și Hărănglab, fără a avea pretenția ca prezentarea să fie una exhaustivă. Ea acoperă paliere precum activitatea politică și militară a nobililor, legăturile de rudenie încheiate cu alte familii prin căsătorie, și, în unele situații, sunt abordate aspecte de ordin religios. Cercetarea istoriei familiilor, precum și a felului în care fetele din rândul lor au fost despăgubite nu este uniformă, ea fiind influențată de conținutul informațional al documentelor. Selectarea celor trei familii nobiliare este impulsionată de materialul documentar, precum și de interesul subsemnatei de a observa practica moștenirii feminine al neamurilor cu reședințe în comitate diferite. În alegerea studiilor de caz s-a avut în vedere totodată și mărturiile documentare despre mai multe revendicări a bunurilor pe linie feminină în cadrul aceleiași familii. Desigur că situații de compensare a beneficiarelor averii paterne sunt întâlnite în multe alte familii din episcopie, dar abordarea temei într-un timp limitat a determinat selectarea celor trei studii de caz. Cu toate acestea, s-a încercat în analiza practicii moștenirii feminine din familiile nobiliare de Geoagiu, Jucu și Hărănglab inserarea și altor exemple similare întâlnite în diferite familii din Transilvania sau Regatul Ungariei.

În urma trasării sumare a trecutului familiei, necesar pentru cunoașterea celor care revendică sau de la care se revendică partea moștenirii feminine, este reconstituit și domeniul funciar al acesteia, care reprezintă obiectul disputat la masa succesorală. Un asemenea capitol este relevant în analiza succesiunii fetelor atât prin atribuirea unei tipologii a posesiunilor după calea de proveniență, cât și prin detalierea bunurilor funciare care cad sub incidența pătrimii fiicei, atunci când documentele le pomenesc vag cu titlul de domeniul patern. Cunoașterea căii prin care moșiile au intrat în patrimoniul familiei ajută la depistarea

respectării sau abaterii de la norma succesorală feminină de către nobilimea locală. Îndepărtarea de la calea legală iese la lumină atunci când fetele revendică parte egală cu băieții dintr-o anumită moșie, pe motiv că pământul este de cumpărătură, cerere care se dovedește a fi nefondată, deoarece posesiunea este ereditară. Pe de altă parte, sunt situații în care sursele scrise pomenesc cereri ale urmașelor de compensare din domeniul patern fără a consemna și pământurile ce trebuie să fie estimate. Astfel că, o trecere în revistă a posesiunilor ce compun proprietatea funciară a familiei este indispensabilă în clarificarea unor asemenea revendicări.

Solicitările părții cuvenită din averea paternă formulate de nobile sunt analizate în subcapitolele referitoare la statistica documentelor privitoare la cazurile de *quarta filialis*, geografia cazurilor, precum și revendicările bunurilor. În toate aceste părți au fost urmărite aceleași obiective ca și capitolul anterior *quarta filialis în episcopia Transilvaniei*, și anume, numărul de cazuri de pătrime a fiicei, emitenții documentelor, tipul actelor, forma de păstrare, unitatea administrativă în care sunt întâlnite dezbaterile succesoriale, tipul bunurilor revendicate, modalitatea de compensare a fetelor și dreptul lor de stăpânire asupra averii dobândită.

În atingerea tuturor acestor obiective menționate mai sus mi-au fost de real folos edițiile de documente românești și maghiare care acoperă un anumit interval cronologic, bazele de date <https://hungaricana.hu>. și www.arhivamedievala.ro. Cu toată străduința de cunoaștere cât mai amănunțită a practicii legii succesoriale pe linie feminină în Transilvania, sunt și aspecte care nu au putut fi clarificate. Pierderea unor documente, precum și informația lacunară furnizată de acestea determină o lipsă de acuratețe în anumite privințe în acest studiu. Din aceste motive, în unele cazuri, nu s-a putut stabili statutul social al soțului, care influențează modalitatea de compensare a femeii. Totodată, tipul unor posesiuni a fost atribuit cu probabilitate, neștiindu-se exact calea prin care pământul a intrat în patrimoniul familiei. Pierderea surselor, dar în egală măsură și păstrarea lor difuză, în diferite fonduri și arhive, fac ca statistica situațiilor de *quarta filialis* din episcopia Transilvaniei să capete o notă de probabilitate. Nu trebuie ignorat, de asemenea, că reprezentarea numerică a cazurilor de *quarta filialis* este influențată, fără doar și poate, și de contextul emiterii de documente, reliefat prin situațiile proeminente în care pătrimea fiicelor este pomenită în surse, și anume, cele conflictuale. Rareori, atunci când membrii unei familii se înțeleg cu privire la despăgubirea fetelor solicită o scrisoare care să le întărească învoiala. De obicei, moștenirea nobilelor iscă animozități, care, în măsura posibilităților economice a celor implicați, îi duc pe

aceștia înaintea unor instanțe de judecată. Astfel, în aceste contexte judiciare, *loca credibilia* emit scrisori, care, ferite de vitregia vremurilor, pot să fie cunoscute în zilele noastre.

În urma cercetării dreptului de moștenire pe linie feminină în episcopia Transilvaniei din perspectivele mai sus enunțate, poate fi surprinsă o realitate dihotomică, descrisă prin urmărirea îndeaproape a cadrului legal, dar și prin situații în care nobilimea s-a abătut de la normele legale și cutumiare. O astfel de imagine survine din numeroase cazuri de moștenire feminină care reflectă concordanța sau neconcordanța cu legile și cutuma vremii în privința unor aspecte definitorii instituției și anume, categoria bunurilor care cad sub incidența pătrimii fiicei, modalitatea de compensare a descendentelor și dreptul pe care îl au asupra proprietății.

Reglementările formulate de monarhi de-a lungul vremii, precum și obiceiul statornicit în Regatul Ungariei și implicit în Transilvania prevăd că fetele pot primi un sfert din posesiunile ereditare și de dobândire ale tatălui. Atunci când nobilul achiziționează o posesiune cu bani și nu lasă o dispoziție testamentară privind stăpânirea moșiei după decesul său, pământul este moștenit în mod egal de către copiii săi pe linie feminină și masculină. După prima generație, posesiunea de cumpăratură devine ereditară. Astfel că, dacă fetele proprietarului care a cumpărat bunul au drept egal de moștenire cu frații lor, nepoatele de fiu ale nobilului nu pot cere decât un sfert din acele pământuri. Tipul posesiunilor se modifică doar în cazul moștenirii lor. În circumstanța unui schimb, acestea își păstrează caracteristica. Cu alte cuvinte, dacă un nobil deține o posesiune de moștenire și face schimb cu un alt proprietar, moșia obținută prin schimb intră în categoria bunului dat în schimb, și anume ereditară. Revendicările descendentelor sau urmașilor lor, prezentate în cuprinsul lucrării de față, relevă faptul că ele cunoșteau normele și practicile enunțate și solicită, în acest sens, un sfert din posesiunile ereditare și de dobândire ale tatălui. Cererea părții care li se cuvine din astfel de bunuri este majoritară atât în cazurile de *quarta filialis* din secolele XIII-XIV, cât și în cadrul familiilor nobiliare de Geoagiu, Jucu și Hărănglab. Mai mult decât atât, moștenirea Osanei de Geoagiu confirmă neschimbarea categoriei bunurilor dacă au fost obținute prin schimb, iar pe de altă parte, exemplu Anei și Doroteei din aceeași familie nobiliară, dovedește modificarea tipologiei acestora în situația moștenirii lor.

Deși, de obicei, compensarea beneficiarelor a fost efectuată din *possessio avitica*, au existat și abateri de la regulă, nobilele primind partea de avere din pământul cumpărat de tată. Semnificative în acest sens sunt exemplele moștenirii unui sfert din Ciunga de către fiica lui Luca, precum și a moșiei Coroiu de către fiicele lui Marcu de Sânmărtin. Ambele cazuri reprezintă efectul învoielii tatălui care dispune de libera dispoziție asupra *possessio emptitia*. Acordarea unei părți cumpărate fetei în baza dreptului ei de moștenire poate să reflecte și o

situație economică precară a nobilului, care nu își permite despăgubirea din alt pământ sau plata în bani. Chiar dacă este consemnată în documentele din episcopia Transilvaniei, compensarea moștenitoarei din pământurile de cumpărătură ale tatălui se află într-un raport numeric net inferior posesiunilor de moștenire.

În afară de această abatere, în cazurile de *quarta filialis* sunt întâlnite și situații în care descendentele doresc să obțină o bucată mai mare din averea paternă decât li se cuvine, afirmând că au parte egală cu frații lor în anumite moșii, deoarece posesiunile au fost cumpărate de tată. Deși fac apel la reglementările legale și cutumiare, încercând să-și justifice dreptatea, încadrarea unor posesiuni în categoria celor de cumpărătură este nefondată. Documentele privind istoria economică a nobililor consemnează pământurile ca fiind moștenite, astfel, fetele pot să dobândească doar un sfert din ele. Grăitoare în lumina celor de mai sus sunt revendicările Ecaterinei de Geoagiu, Anei și Doroteei de Geoagiu, discutate pe larg în cuprinsul lucrării de față. Cazul Ecaterinei reflectă și un alt detaliu extrem de important în cunoașterea practicii moștenirii feminine și anume, lipsa reacției potrivnice a rudelor la cererea nelegiuită a petiționarei. Acordul celor obligați cu despăgubirea moștenitoarei poate fi determinat de neștiința căii de dobândire a unor moșii. În consonanță cu cererile ilicite ale fetelor sunt și solicitările urmașilor lor de a primi moștenirea mamei ori bunicii, revendicând o parte mare decât li s-ar fi convenit de drept acestora. Drept mărturie a celor de mai sus este procesul înaintat de Gaspar, fiul Ursulei de Hărănglab, nobilul cerând averea ca și cum bunicii sale, Ana, nu i-ar fi fost retras dreptul de *perfectio*, fapt petrecut anterior formulării plângerii de către Gaspar.

Odată stabilite posesiunile în care descendentele au drept de moștenire, practica despăgubirii prevede că proprietățile, împreună cu toate cele aparținătoare lor, păduri vii, heleșteie etc., trebuie evaluate după cantitate, calitate și productivitate. Prețul lor urmează a fi împărțit în patru, iar sfertul rezultat trebuie acordat tuturor fetelor din familie. Deși în numeroase documente transilvănene este enunțată porunca de estimare a bunurilor sau că urmașele au fost despăgubite conform unei estimări potrivite, în perioada și studiile de caz avute în vedere, nu s-a depistat nicio detaliere a evaluării, așa cum se întâmplă în alte situații din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Aceasta nu înseamnă că estimarea nu a avut loc, dar sursele scrise investigate menționează doar porunca de efectuare a ei sau suma de bani ori bucata de pământ rezultată în urma analizării domeniului patern. Chiar dacă este dificil de prezentat în amănunt evaluarea, dreptul tuturor moștenitoarelor din familia nobiliară doar la un sfert din patrimoniul tatălui lor este afirmat în situațiile de *quarta filialis* întâlnite în

familia nobiliară de Silivaș, a Ecaterinei, fiica lui Iacob de Ciuci, a Ursulei din familia nobiliară de Jucu etc.

În urma estimării averii paterne, fetelor trebuie să le fie retrocedată partea cuvenită. Decretele regilor Ungariei precum și dreptul cutumiar stabilesc momentul despăgubirii ulterior încheierii căsătoriei moștenitoarelor. Până atunci, nobilele pot rămâne în casa tatălui lor și să stăpânească un sfert din averea acestuia în bun imobiliar. După statornicirea matrimonialului, descendentele trebuie să primească un sfert din averea paternă în pământ sau bani, în funcție de statutul social al soțului. Forma despăgubirii dezvăluie, pe de o parte, intenția de păstrare a statutului nobiliar al fetei, în cazul legământului sacramental al acesteia încheiat cu *homo impossessionato*, iar, pe de altă parte, afișează străduința rudelor de conservare a domeniului funciar. Compensarea cu pământ a moștenitoarelor produce o ruptură în patrimoniul imobiliar al familiei, prin includerea acelei moșii în averea soțului femeii. Din acest motiv, toate familiile nobiliare converg spre păstrarea patrimoniului și încearcă să acorde urmașelor bani.

Plata în valoare monetară ca efect al căsătoriei cu un nobil este întâlnită în cazurile de pătrime a fiicei din episcopia Transilvaniei. Astfel de situații sunt vizibile în despăgubirea Clarei, fiica lui Iacob de Ciuci, a Elisabetei din familia de Geoagiu, a Elisabetei din familia de Jucu, precum și în multe alte familii discutate în cuprinsul lucrării de față. Totodată, în situația încheierii unei căsătorii cu un om fără moșie, fetele au primit o bucată de pământ de la tată, frați sau rude, fapt confirmat prin retrocedările de posesiuni Ecaterinei din familia de Silivaș, Ecaterinei, fiica lui Iacob de Ciuci, *Anich* etc. Atunci când urmașele trebuie să primească pământ, cei ce trebuie să le despăgubească încearcă să le dea o bucată de posesiune într-un singur loc, pentru a nu fărâmița domeniul. Cererea de retrocedare a unei unități compacte a fost formulată în cazul nobililor de Silivaș, Hărănglab, Jucu, discutați în cuprinsul lucrării.

În istoria nobilimii transilvănene sunt consemnate căsătorii ale fetelor cu nobili, fapt ce îi obligă pe tații, frații sau rudele lor să le dea partea în bani. Cu toate acestea, documentele vremii prezintă cazuri în care frații sau rudele nu dispun de suficiente resurse monetare pentru a le achita partea cuvenită, motiv pentru care le dau beneficiarelor pământ. Proprietățile stăpânesc posesiunea cu titlul de zălog, rudele rezervându-și dreptul de răscumpărare a moșiei. O astfel de situație a fost descrisă în cazul de *quarta filialis* de la mijlocul secolului al XIV-lea, când nobilii de Galda acordă o parte din posesiune fetei, până când o vor putea răscumpăra. Documentele ulterioare confirmă faptul că rudele nu au recuperat pământul, așa cum s-au angajat, motiv pentru care moșia este lăsată moștenitoarelor cu drept perpetuu. Din aceeași cauză a pauperității și alți nobili transilvăneni au fost nevoiți să despăgubească fetele

în natură, consemnând în document clauza retrocedării pământului, dacă fata moare fără moștenitori pe linie masculină. Proprietatea revine în patrimoniul familiei de proveniență a beneficiarei nu doar în urma decesului acesteia fără urmași direcți, ci și prin îngrădirea dreptului de înstrăinare a posesiunii, vânzare care nu poate fi încheiată decât cu cei care au dat pământul fetei sau cu urmașii lor.

Modalitățile de compensare a beneficiarelor, descrise în rândurile de mai sus și prezentate pe larg în cuprinsul lucrării de față, subliniază o armonie între despăgubirea descendentelor de către nobilimea transilvăneană și cadrul legal. Pe de altă parte, însă, clauzele retrocedării posesiunilor date cu titlul de zălog reflectă adaptabilitatea normelor juridice la situația economică a rudelor. În dreptul cutumiar prezentat de Werbőczy în *Tripartitum*, precum și în istoriografia maghiară a fost subliniat obiceiul moștenirii de către fată a unei posesiuni cu drept perpetuu și irevocabil, doar dacă se căsătorește cu un nenobil. În afara acestei condiții, stăpânirea ei este doar temporară, până când rudele o vor putea despăgubi cu bani. Cercetarea cazurilor de *quarta filialis* din secolele XIII-XIV consemnate în aria juridică a episcopiei Transilvaniei scot la lumină faptul că fetele au moștenit pământ, în chip majoritar, cu drept perpetuu și irevocabil. Nu se poate afirma căsătoria tuturor acestor beneficiare cu nobili, deoarece au fost depistate situații în care ele aveau ca soți nobili și au primit partea din averea tatălui lor cu drept perpetuu. Expresia *iure perpetuo et irrevocabiliter*, după cum afirma și istoricul József Holub trebuie privită mai degrabă ca un clișeu, un enunț cuprins în stilionarul epocii, care suferă modificări în cazul unei reacții potrivnice ulterioare a rudelor și a dorinței acestora de a despăgubi moștenitoarele, mai apoi, cu bani.

Lipsa resurselor monetare nu reprezintă singurul motiv care le determină pe rude să despăgubească fetele în natură, chiar dacă, în mod legal, acestea trebuie să primească bani. Reglementările juridice privind moștenirea feminină nu sunt respectate și ca efect al iubirii purtată de proprietar surorii sale sau copiilor ei. Probabil, despăgubirea în această formă s-a înfăptuit, tot din rațiuni economice, însă pauperitatea este umbrită de grija nobilei, pronunțată de *Pethew*, fiul lui *Sumbur*, *Akus* sau Petru de *Fazukas*. Preocuparea ca fata să fie despăgubită pe deplin, acordându-i în acest sens o bucată de pământ, se regăsește și în cazul familiei de Silivaș. Rudele îi dau Margaretei, căsătorită cu un nobil, o parte din Șopteriu, pentru o compensare îndestulătoare a petentei.

Într-o notă discordantă cu reglementările moștenirii feminine sunt cuprinse și scrisorile emise de regii Ungariei, prin care se poruncește punerea moștenitoareii în stăpânirea unei posesiuni în baza pătrimii ce i se cuvine, fără a se ține cont de obiceiul țării. De o astfel de

grație au avut parte Ana de Hărănglab și *Bagow* de Geoagiu. Deși s-a bucurat de milostivirea monarhului, lui *Bagow* i-a fost retras, în final, dreptul de moștenire în bun imobiliar, deoarece aducea prejudicii rudelor ei. Fata poate să primească doar valoarea unui sfert în bani. În cazul Anei, nobila a putut dobândi pământ pentru că rudele nu s-au împotrivit moștenirii unei pătrimi din domeniul tatălui ei. Exemplul celor două fete sugerează că milostivirea regelui nu este imuabilă, ci ea poate fi schimbată dacă produce daune rudelor și dacă acestea se împotrivesc.

Partea primită de moștenitoare din averea paternă reprezintă o sursă de venit foarte importantă nu doar pentru nobile, ci și pentru soții sau urmașii lor. Din noianul documentar care înregistrează practica instituției pătrimii pot fi extrase numeroase exemple de soți ce folosesc moștenirea consoartelor lor, de fii, fiice sau nepoți care cer partea cuvenită mamei ori bunicii lor. Nu întotdeauna soții nobilelor, responsabili cu administrarea moștenirii nevestei lor, îndeplinesc sarcina într-un mod favorabil averii femeii. Sursele scrise consemnează cazuri de bărbați care vând sau doresc să înstrăineze bunurile soției fără acordul celei din urmă, aducându-i un mare prejudiciu. Plângerea fetei sau a rudelor acesteia înaintată forului de judecată poate să stopeze faptele ilicite. În absența unei astfel de împotriviri, s-a putut observa, din cele prezentate mai sus, că despăgubirea beneficiarelor s-a înfăptuit în dezacord cu reglementările legale privind moștenirea. Astfel, aplicarea dreptului de moștenire feminină de către nobilimea locală subliniază faptul că învoiala părților transcende cadrul legal, la care se face referire doar când forma compensării fetei a nutrit nemulțumiri rudelor sale.

Printr-un periplu de circa patru secole asupra dreptului de moștenire pe linie feminină, circumscris geografic în aria juridică a episcopiei Transilvaniei, prin lucrarea de față s-a încercat să se aducă în atenția celor interesați de istoria dreptului și nu numai, instituția pătrimii fiicelor și felul în care aceasta a fost asumată de nobilimea locală. Desigur că lucrarea nu reprezintă un punct *terminus* al studierii acestei teme, ci doar o primă cercetare mai amplă a ei din istoriografia românească. Cu toată acribia științifică a subsemnatei, au rămas detalii privind practica moștenirii feminine care nu au răspuns în prezenta lucrare. Limitele studiului pot fi depășite însă prin cercetări ulterioare, care să lărgescă atât spectrul geografic, cât și cronologic a cazurilor de pătrime a fiicei, aducând un aport semnificativ la înțelegerea a ceea ce documentele pomenesc *quarta filialis*.